

A nyelvtani nem kialakulása II.*

8. Most, hogy világosabban látjuk, milyen különféle utakon keletkezhetik a genus-kategória, visszatérhetünk szükségszerűségének problémájára. Néhányan ugyanis erősen hangoztatják a genus kialakulásának szükségszerűségét.

A vizsgálatot az értékmegkülönböztetés logikai és gondolkodáslélektani jellegének kérdésével kell kezdenünk. Vajon az értékmegkülönböztetés milyen gondolkodási formának fogható fel? Minősíthetjük-e az ítélet egy fajtájának, vagy a fogalomalkotás egy sajátos esetének? Akár az egyik, akár a másik, annyi bizonyos, hogy nem tartozik a fogalmak legáltalánosabb kategóriái közé, s ez a tény is mutatja, hogy nem testesülhet meg a nyelvtani rendszer egyik kategóriája képében sem.

Amikor a primitív gondolkodás az állatokat és az embereket a lények csoportjában különíti el a tárgyaktól, akkor vagy ítéletet mond (*az ember élőlény; a balta nem élőlény*), vagy egy főfogalom („Oberbegriff”) alá tömöríti őket, ahhoz hasonlóan, ahogyan a sok faegyedet elvonatkoztatva megalkotta a fa fogalmát.

A névszói osztályok ilyen főfogalommal való összefüggésére lásd PÄRSON (24—6) megjegyzéseit.

Az ítélet nyelvi kifejezési formája a mondat, és nem valamely nyelvtani kategória. Ha tehát az értékmegkülönböztetés ítélet, akkor nem fejeződhetik ki a genus kategóriájában. A fogalom nyelvi kifejezési formája a szó (egyszerű vagy összetett), és ugyancsak nem valamely nyelvtani kategória. Ha tehát az értékmegkülönböztetés egy osztálya főfogalom, akkor nem fejeződhetik ki a genus kategóriájában.

A fogalom és az ítélet összefüggése és elsőbbségének kérdése a logika tudományának egyik eldöntetlen vitája. Vannak olyan nézetek, amelyek az ítélet elsőbbségét hangsúlyozzák a fogalom létrejötténél is. De még ha ez utóbbi nézetet elfogadjuk is, az sem változtatja meg azt aényt, hogy az értékmegkülönböztetés ítélet útján keletkezett fogalma nem testesül meg nyelvtani kategória gyanánt.

Ha a nyelvtani kategóriák oldaláról vizsgáljuk meg az értékmegkülönböztetés lényegét, akkor is tagadnunk kell a velük való összefüggés lehetőségét. A nyelvtani kategóriák a logikai kategóriákkal valamilyen rokonságot mutatnak. A nyelvtani kategóriákban ugyanis a valóságban meglévő, általános

* Az első részt l. NyK. LX, 339—68.

értelemben vett oksági összefüggések, időbeli, térbeli, sorrendi és minőségi viszonyok fejeződnek ki. A casusok közül a birtokviszony (genitivus) valamiféle egymáshoztartozást jelöl: az *apám háza*, a *ház kapuja*. A részeshatározó (dativus) valamilyen irányt jelöl: az *apámnak (adom a kenyeret)*, a *háznak (tartok)*. A tempus a folyamatok egymásutánját fejezi ki abszolút vagy relatív formában. A nyelvtani kategóriák, illetve azok egyes megnyilvánulásai, valamint a fogalmi kategóriák közt bizonyos rokonság, kapcsolat áll fent, habár azonosságról, vagy egyszerű visszatükröződésről szó sem lehet.

Lásd HJELMSLEV, *Principes* 197—8, 210. E problémával kapcsolatban lásd még OTTO, *Grundlegung* 90 és további irodalmi utalásokkal Sprachwissenschaft 35—7, továbbá BRØNDAL *Les parties*, CASSIRER 274—93 munkáit.

Az értékmegekülönböztetés és a genus kategóriája közt ilyen fajta összefüggés nem mutatható ki, s az értékmegekülönböztetés maga sem lehet más, mint a logika formái szerint hiányos ismeretek alapján felállított gondolat. A genus kategóriája elüt a többi nyelvtani kategóriától abban, hogy semmiféle olyan kapcsolatot vagy rokonságot a fogalmi kategóriákkal nem mutat, mint amilyeneket a casus, tempus, aspectus, numerus stb. Sőt a genus semmiféle a valóságban meglevő összefüggést nem képvisel. A nyelvtani nemek vagy osztályok egymásközi viszonya nem ad jelentéstöbbletet a hozzájuk tartozó főneveknek vagy az azokkal egyező kapcsolatoknak, legfeljebb, mint látni fogjuk, stilisztikai és költői eszközként alkalmazhatják, akárcsak minden nyelvtani és nyelvi forma. A nemek és az osztályok tagjai közt egyenrangú viszony van, az értékmegekülönböztetés állítólagos eredeti alá- és felérendelő szerepe itt nem nyilvánul meg.

BALLY (45) tömören így jellemzi a genus kategóriáját: „la distinction des genres est un luxe linguistique, sans relation avec la logique”. Hasonlóan nyilatkozik GABELENTZ is (254). Ezzel szemben HJELMSLEV (*Principes* 164—70) azt állítja, hogy nincsenek olyan nyelvtani kategóriák, beleértve éppen a genus is, amelyeknek ne volna valamilyen jelentéstartalmuk. HJELMSLEV nem mondja meg, miben látja a genus jelentéstartalmát, csak néhány valóban nem szerencsés ellenérv cáfolatával foglalkozik. Ennek során helyesen állapítja meg, hogy a genus eredetének megoldatlan volta és a világ nyelveiben való rendkívül sokféle, gyakran ellentétes megnyilvánulása még nem lehetne akadálya annak, hogy ilyen jelentéstartalmat fel ne fedezzünk benne. Az általa említett példa (*bonus* 'la bonne personne' — *bonum* 'le bien, quelque chose de bon') azonban nem a kategória jelentéstartalma, hanem egy adott nyelvben való egyik funkciója. A dán tudós újabb tanulmányában (Animé 164) visszatér korábbi nézetéhez, azonban itt is adós marad a felelettel.

A genus kategóriája abban is különbözik a többi nyelvtani kategóriától, hogy nem minden nyelvben van meg, sőt kevéssé valószínű, hogy valaha megvolt, de a nyelvek fejlődése folyamán kiveszett. A nyelvtörténet ugyan határozottan nem bizonyíthatja egyetlen genust nem ismerő nyelvben se, hogy sohasem létezett, de üres fikció volna ennek ellenkezőjét állítani. Túl sok azoknak a nyelveknek a száma, amelyekben a genusnak nyoma sincsen.

Mindenesetre olykor óvatosan kell bánni az általánosításokkal. Csak nemrégiben mutatták ki, hogy a XIII. századi mongol nyelv, ellentétben a mai mongollal, ismerte a genuskülönbőség egy gyenge formáját (Lásd erről lejjebb). Ha pedig valaha a mongolban e kategória általános volt, és ha a mongol, a mandzsu-tungúz és török-tatár nyelvcsaládok közös eredetűek, akkor az altaji

nyelvcsaládra vonatkozóan sem lehet teljes biztossággal a genus hiányáról beszélni.

A genus nem szükségszerű voltát nemcsak az a tény támasztja alá, hogy igen sok nyelvben teljesen hiányzik, hanem az is, hogy sok nyelvből, ahol megvolt, kiveszett.

A többi nyelvtani kategória szükségszerűségéről nincs minden kutató meggyőződve. Érdekes, hogy VELTEN éppen a genust (illetve a személyt) minden nyelvben szükségszerűnek gondolja, de a többi kategória szükségszerűségét tagadja. Mégis általában több joggal lehet állítani, hogy minden egyéb nyelvtani kategória jelen van a világ valamennyi nyelvében, nyilván azért, mert szükség volt kifejlődésükre. S valóban, ha olykor vitatható is egyes nyelvekben valamelyik kategória megléte, az kétségtelen, hogy ha egyszer már kifejlődött, végig megmarad, eltűnésére nincs példa, s nem is lehet rá számítani. Ez a helyzet a szófajok, a mondatrészek, a casusok, a numerus, a személy stb. esetében.

A szófajok kialakulása több nyelvcsaládban hosszú fejlődés eredménye volt. Sok nyelvben még ma sem különültek el teljesen, sőt a kínai vagy a polyszintetikus nyelvek körében csak tág értelemben beszélhetünk szófajokról. De ahol létrejöttek, ott eltűnésüknek semmi nyoma sincs. Több primitív nyelvben, pl. a taszmániai bennszülöttek nyelvében, a numerus kategóriája úgyszólván teljesen hiányzik. De egyetlen adatunk sincsen arra, hogy e kategória valamely nyelvben kiveszett volna.

Nem ez a helyzet a genus tekintetében. Sok nyelvben egyáltalában nem fejlődött ki, és ugyancsak sok nyelvből kiveszett, ahol egyébként rendkívül változatos formákban élt.

Ez a körülmény is arra mutat, hogy a genus nem szükségszerű kategóriája a nyelvnek. Kifejlődésének körülményei szintén erre mutatnak. A névszói osztályok kialakulásánál semmi sem kényszerítette a főnévtől függő szófajokat az egyeztetés alkalmazására, csupán lehetőségük nyílt erre. Az indogermán alapnyelvben, elfogadva MEILLET elméletének alap gondolatát, a nominativus és accusativus alaktani megkülönböztetésének nem kellett volna a kongruenciához vezetni. Az ósszláv nyelvben kifejlődött élő-élettelen megkülönböztetés a mai nyugati szláv nyelveket kivéve megmaradt az eredeti szintaktikai keretek közt, s nem tekinthető egyébnek, mint a genitivus egy különleges funkciójának. Ilyen élő-élettelen megkülönböztetés halvány formában a japánban is megtalálható, anélkül, hogy genus jellegű kategóriává fejlődött volna.

A többszámot a japán (amennyiben egyáltalán jelöli) suffixumokkal vagy szóképzéssel fejezi ki. Némely suffixum kizárólag élőlényeket vagy személyeket jelentő főnévhez járul: *gata*, *tachi*, *ra* (pl. *kodomo* — *kodomora* 'gyermek', *yakunin* — *yakunintachi* 'tisztviselők', *fujin* — *fujingata* 'nők').

Ha a különféle nyelvcsaládok körében folytatott vizsgálatok eredményeit általános nyelvészeti szempontból összegezzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a genus kialakulása három irányból indulhat el a nyelvi jelenségek három oldalának megfelelően: morfológikus, szintaktikus és lexikális összefüggések területéről. Ez a felsorolás csak alaptípusokat jelöl, mert egyik tényező sem található meg tisztán. Különösen a morfológikus és szintaktikai erők szólnak bele feltétlenül a genus kialakulásába, hiszen létezésének feltétele függ tőlük. Az indogermán alapnyelvben a nem elkülönülése főleg morfológikus és szintaktikus jelenségek összejátszásából adódott, az afrikai és talán az ausztráliai nyelvekben lexikális tényezők erősebben befolyásolták elindulását. Amikor

e három útról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy ezek milyen sokféle konkrét folyamatot takarnak. Az indogermán nyelvcsaládban a szintaktikai tényező az alany és tárgy megkülönböztetését jelenti. Talán egy másik nyelvcsaládban, ahol szintén mondattani körülmények játszottak közre a kategória létrehozásában, a genus eredetének felderítése során egészen más folyamatok érvényesülését fogjuk tapasztalni.

9. Egy nyelvcsaládon belül igen sokféleképpen alakulhat a genus további sorsa. Az indogermán különnyelvi fejlődés során a genus általában összeszűkült, meggyengült, sőt teljesen eltűnt (angol, örmény stb.). Ezzel szemben több nyelvben bonyolultabbá vált.

A skandináv nyelvek közül a dán és svéd irodalmi norma a személyes névmás harmadik személye viszonylatában négy nemet különböztet meg (sv. *han* m. — *hon* f. — *den* g. reale — *det* ntr.). Meg kell azonban jegyezni, hogy a határozatlan névelő csak két nemet különít el (*en* g. commune — *ett* ntr.), a melléknév megoszlása pedig csak a semlegesnemet választja el a nem semlegesnemtől (*en snäll gosse* masc. — *en snäll flicka* fem. — *en vacker dag* genus reale — *ett snällt barn* ntr.).

Az indogermán nyelvágak és nyelvek fejlődését a genus szempontjából részletesebben összefoglalva lásd HJELMSLEV, *Animé* 173–6.

Igen érdekes a nyugati szláv nyelvek példája, ahol egy új genus jellegű kategória keletkezésével állunk szemben. Megfelelő monográfiák hiányában a jelenség pontos kialakulását nem ismerjük, s bár az írásbeliség korában keletkezett, inkább csak tapogatózunk eredetét illetően. A jelenség alapos megvizsgálása, létrejötté okainak felderítése nemcsak a szlavisztika, hanem az általános nyelvészet számára is rendkívül hasznos lesz.

Ez a jelenség a cseh, szlovák, lengyel, (felső) szorb és talán a kihalt poláb külön életében keletkezett a XV—XVII. században. E tekintetben közös nyugati szláv eredetről tehát nem beszélhetünk, de nyilvánvalóan a nyelvek közti kölcsönhatás nem csekély mértékben segíthette kialakulását, s ezzel magyarázható, hogy e folyamat egymáshoz hasonló jelenségeket eredményezett a nyugati szláv nyelvekben.

Amint ismeretes, az *-ŭ-* és *-i-* tövű főnevek önálló ragozásukat elvesztve többé-kevésbé valamennyi szláv nyelvben beolvadtak az *-o-* illetve *-jo-* tövű deklinációba. A beolvadás során magukkal vitték egy-két eredeti ragjukat, és azokat az új névragozási rendszerben általánossá tették. Így terjedt el a hímnemű főnevek *-o-*, *-jo-* tövű többesszámú nominativus *-i-*, illetve (accusativusból nominativusba átment) *-y* ragján kívül a *-ve*, *-bje*, esetleg a kettő vegyülekéből származó *-ovbje* rag. Ezek a suffixumok kezdetben csak többesszám nominativusi funkciójukat gyakorolták, s néhány fontos, személyt jelentő főnév ragjai voltak (*synove*, *gostbje*). A hímnemű főnevek egyébként is különösen viselkedtek, hiszen eltértek egymástól aszerint, hogy accusativus ragjuk a nominativusszal vagy a genitivusszal volt azonos. A személy vagy az élőlény ilyen megkülönböztetése először csak az egyesszámban jelentkezett. A cseh és lengyel irodalmi nyelvben ma sem terjedt tovább (más a helyzet a nyelvjárásokban és a régiségben).

Amikor a hímnemű főnevek ilyen sokféle többesszámú nominativus raggal rendelkeztek, a melléknéveknél e casusban szintén több ragváltozat alakult ki. Az eredeti nominativuson kívül az accusativus ragját is kezdték

használni nominativus gyanánt, ezenkívül egyeztetési ingadozásoknál a semlegesnem ragja is használatos volt e szerepben. Ezért mind a főneveknek, mind a mellézneveknek és a többi változó nemű szófajnak a hímnemben többféle nominativus ragja volt használatban.

A keleti és déli szláv nyelvekben hosszú fejlődés után a változatok nagyrészt kipusztultak a melléznevek ragozásában, úgyhogy csak egy vagy egy-két rag maradt meg, de ezek funkciója azonos. A nyugati szláv nyelvekben a melléznevek és főnevek különböző ragjai közt funkciómegoszlás keletkezett mégpedig úgy, hogy a túlnyomórészt személyeket illetve élőlényeket jelentő főnevek többszámú nominativusát jelölő *-ve*, *-bje* (*-ovbje*) ragok az *-i* raggal együtt kiváltották a változó nemű szófajok ragjainak funkcióelkülönülését. Eszerint az *-iji* rag csak személyt vagy élőlényt jelentő hímnemű főnév többesszámú nominativusának a funkcióját vállalta magára, az *-yjě* rag viszont csak élettelen vagy személytelen főnevek mellett fordul elő (cseh *zdraví muži* 'egészséges férfiak' — *staré hrady* 'régí várak'). A főnevek ragozásában a két-féle rag (*-ve*, *-bje*, *-ovbje*, *-i* ~ *-y*) funkciómegoszlása a különféle analógiás hatások következtében nem annyira merev, mint a változó nemű szófa joknál.

A változó nemű szófajok többszám nominativusi hímnemű ragjainak különbözősége létrehozta a személy-nem személy illetve az élő-élettelen genus-jellegű kategóriáját, hiszen a déli és keleti szláv nyelvekkel ellentétben itt már nemcsak a genitivus egy különleges funkciójáról van szó, hanem a változó nemű szófajok ragozásában előállott megoszlásról. Az új genuskategória a régi genushármasságot nem szüntette meg, de a többszámban vele összefonódva hátrább szorította.

Amint látjuk, a nyugati szláv nyelvek e jelenségének kialakulásában az alaktani és a mordattani tényezőkön kívül a jelentéstani tényezőknek nagyobb szerep jutott, azonban ez egészen más megnyilvánulási formákat öltött, mint az afrikai vagy ausztráliai nyelvekben, ahogy ezt feljebb kifejtettük.

Igen tanulságos lehet a genus eredete szempontjából az a nemrég tett felfedezés, amely szerint a XIII. századbéli mongol nyelv ismerte a him- és a nőnem különbségét. E kategória a nyelvtani rendszernek csak egy kis területére korlátozódott (esetleg nem a kialakulás stádiumában, hanem korábbi állapot csökevényeként). A kijelentő mód kétféle múlt idejének ragjai közül a *-bi*, *-ligi*/*-li'i* alakok nőt jelentő alanya vonatkozhattak szemben e ragok *a* vagy *e* magánhangzóelemet tartalmazó alakjaival, amelyek csak férfit jelentő alany mellett állhattak.

A személyt jelentő szavakban olykor magánhangzóharmóniával kifejezett természetes nemi megkülönböztetés (*arsalan* 'himoroszlán' — *erselen* 'nöstényoroszlán') az említett jelenséggel bizonyos összefüggésben látszik állni, bár ez szinkronikus szempontból nem tekinthető genus jellegű megoszlásnak.

A további vizsgálatok talán többet árulnak el a jelenség eredetére vonatkozóan. Az eddigiek nagyon kevés következtetést engednek bármely irányban levonni, s ezért a természetes nem. látszatra nagyobb szerepében sem lehet hinni. (A jelenség rövid ismertetésére és irodalmára vonatkozóan lásd SAN-ŽEJEV.)

A kaukázusi nyelvek egy csoportjában a bantuhoz hasonló osztályrendszer meggyengülésének, sőt teljes leépülésének útjára vonatkozólag lásd DEŠERIJEV nézeteit. A szerző egyébként a névszói osztályrendszer kialakulása kérdésében a természetes nem elméletének híve (72–82).

Néhány nyelvcsaládban megpróbáltuk végigkísérni a genus kialakulása útján, s azt tapasztalhattuk, hogy semmiféle nyelven kívüli lélektani, logikai, társadalmi vagy egyéb okok nem játszottak szerepet megszületésében. Minden olyan elmélet zsákutcába vezet és miszticizmusba torkollik, amely nem a nyelv saját mozgató erőt látja a genus elindítójának és kialakítójának. Ugyanez vonatkozik természetesen a genus egyes részletjelenségeinek alakulására is.

A szláv nyelveket közelebbről megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a kategória megerősödését vagy meggyengülését egy-egy nyelven belül ugyanazok a formáló erők okozták, amelyek a nyelv egyéb jelenségeire is hatnak: az analógia és a hángtörvények szemben a nyelv konzervatív törekvéseivel. Az analógia szüntette meg a keleti szláv nyelvek változó nemű szófajainál a többesszámú megoszlást (*хорошие ученику* 'jó tanulók' — *хорошие девушки* 'jó kislányok' — *хорошие дети* 'jó gyerekek'), ez idézte elő a felsősorban és a szlovén nyelvben a megoszlás kifejlődését az igeragozás duális személyragjai közt (felsősorban *wjedzetaj* 'ti (két férfi) vezettek' — *wjedzetej* 'ti (két nő) vezettek'). A hangfejlődés okozta a cseh nyelvben a lágytövű melléknevek többesszáma megoszlásának kipusztulását (*přehlaska*), ugyancsak a hangfejlődés (akanje) járult hozzá több déli nagyorosz tájszólásban a semlegesnem pusztulásához stb.

A végződésnek a főnevek nemére gyakorolt analógiás hatására vonatkozóan lásd GÜNTERT (61—2).

HJELMSLEV újabban megjelent tanulmányában (Animé) igen nagy fontosságot tulajdonít a szláv nyelvek tanúságának az indogermán genus kialakulása és a nyelvrendszerben elfoglalt helye tekintetében. A szerző, aki e problémához elsőnek nyúl strukturalista, közelebbről glosszematikus szemzőből, a genus fejlődését a nyelvet formáló két erő, a konzervatívizáló (tendance conservatrice) és a motiváló, (tendance à la motivation) erő hatásának síkjában vizsgálja meg. HJELMSLEV elfogadja MEILLET alap gondolatát a genre animé és inanímé elsődleges kettéválására vonatkozóan, amelyet a hímnem és a nőnem kettéválása tovább osztott. A szerző úgy látja a szláv nyelvek történetéből, hogy a másodlagos genushármaságot a nyelvi erők igyekeztek újra az élő-életlen, illetve a személy-nem személy kategóriájává visszaalakítani, ez azonban nem sikerült, s a mai szláv nyelvekben található tarka állapot, amely a régi és újabb formákat egyaránt tartalmazza, ezen erők küzdelmét tükrözi vissza. A kiváló dán tudós nézeteit nem tudjuk azonban elfogadni. HJELMSLEV megfeledez az arról, hogy a szláv nyelvekben kialakult élő-életlen illetve személy-nem személy megkülönböztetése egészen más alakítási és rendszerbeli jellegzetességeket képvisel, mint az indogermán alapnyelvben hasonló, de nem azonos hipotétikus folyamata. Amikor az indogermán alapnyelvben a genre animé és inanímé különvált, ott ez volt az egyetlen nyelvtani jelenség, amely megoszlásban nyilvánult meg, tehát nem csupán az accusativus és nominativus formai különbségében állt. Az ósszlávban (HJELMSLEV csak az ógyházi szláv nyelvemlékek korától számítja, s így délszláv jellegűnek tartja) ezzel szemben e jelenség a genus már kialakult alakítási és szintaktikai rendszerében volt kénytelen valamilyen helyet szorítani magának úgy, hogy előbb csak szintaktikai megnyilvánulásokban jelentkezett, alakítási elkülönböztetéseket csak egy jó évezred múlva és csak a nyugati szláv nyelvekben tudott felmutatni. HJELMSLEV az alakítási vagy a mondattani megkülönböztetést csupán e kifejezési eszköz különbségének véli, pedig itt lényegbeli különbségek

vannak. A genitivus-accusativus (*доброго отца*) használata vagy egyes főnévragok használatának kevésbé kikristályosodott különbsége (pl. fehérorosz *куней* 'kereskedő', loc. *куню*; — *нож* 'kés', loc. *нажи*) nem mérhető össze a genuskategóriájával, mert az előbbi esetben csak szintaktikai, az utóbbiban csak morfológikus elkülönülésekről volt szó. A genus ezzel szemben alaktani és szintaktikai jellegzetességeiben egyaránt megnyilvánul.

Egyébként HJELMSLEV tanulmányában még a genust nem ismerő nyelvek kérdő és vonatkozó névmásainak (*ki — mi*), továbbá az angol személyes névmás harmadik személye alakjainak (*he — she — it*) különbségét is hajlandó a genus vagy az élő-élettelen kategóriájával együtt tárgyalni! Ez az eljárás éppen egy strukturalistától a legkevésbé sem volna várható, hiszen ezen az alapon a szóban forgó jelenségek nyelvtani és rendszerszerű alapjaikat elvesztvén szemantikai jellegű kategóriákká ködösülnek.

Igen jellegzetes példája az alaki végződés erejének a szavak nemének alakulása szempontjából a szláv *-ā-*, *-jā-* tövű deklinációba tartozó hímnemű főnevek sorsa. Már az ógyházi szláv nyelvemlékekben találunk példát a nőnemű egyeztetésre is (*slugy juděisky*). Ez a jelenség gyakorivá vált a szláv leánynyelvekben (or. *мировая судья*, cseh *dobrá hospoda*). Érdekesen alakult a szerb-horvátban az egyeztetés. Az irodalmi nyelv mesterkéltnormáival (sing. hímnemű: *moj sluga* — plur. nőnemű: *moje sluge* stb.) szemben a népnyelvben sok alakváltozat fordul elő, de általában a végződés szerinti, tehát a nőnemű egyeztetés van többségben (*moja sluga*).

A nyelvtani erők, főleg a végződés hatása jellemzi a jövevényszavak túlnyomó többségének alakulását is a genus szempontjából. Az idegen szó általában csak akkor tartja meg eredeti nemét az átvevő nyelvben is (feltéve, ha annak genusrendszere az átadóéval azonos), ha a szó a művelt társadalmi rétegek útján került át, vagyis a „mots savants”, illetve a vándorszavak esetében. Az átvevő társadalmi réteg jól ismeri az átadó nyelv rendszerét, sőt esetleg a genus fogalmával is tisztában van. Ilyen szavak az oroszban pl.: *зала* f. < fr. *salle* f., *статуя* f. < fr. *statue* f. A szó végződése is hozzáidomul a befogadó nyelv alaktanához. De a nyelvek korai jövevényszavai, amelyek a népek széles rétegeinek érintkezése során kerülnek át egyik nyelvből a másikba, másképp viselkednek. A beszélők ugyanis sem a genus, sem az átadó nyelvrendszer alapelemeivel nincsenek tisztában, vagy egyáltalán nem is beszélnek egymás nyelvét, a szó végződése a hanghelyettesítések után változatlan marad, és ez a végződés szabja meg az átvett szó nemét függetlenül attól, hogy az milyen nemű volt az eredeti nyelvben. Ezért a gör. *κροβατί(ον)* ntr. 'ágy' az oroszban *кровать* alakban nőnemű lett. Ugyanez a sorsa sok, a művelt nyelvből a köznyelv alsó fokán általánosan elterjedt jövevényszónak, amely megváltoztatja nemét, ahogy a végződés kívánja. A fr. *café* m. > *кофе* az orosz irodalmi nyelvben hímnemű, de az alsófokú köznyelvben semlegesnemű.

A sexusnak megfelelő nem kifejezésére vagy megtartására irányuló törekvés az előbbi tendenciákhoz képest csekélyebb jelentőségű. Majdnem kizárólag férfit vagy nőt jelentő szavak átvételénél fordul elő. Az or. *мадам* < f. *madame* a szó végződése ellenére is megtartotta a nőnemet. A bolgár nyelv török eredetű (*-ci, -ci* képző) személyeket jelentő *-čija, -džija* képzős főnevei, amelyek férfit, férfi foglalkozást jelentenek, az *-a* végű csoportba illeszkednek bele hímnemű szavakként: *ювенджия* < *juvenci*.

Ha a nyelvtörténeti adatok minden nyelvben azt bizonyítják, hogy a genus fejlődésében a nyelv belső mozgató erői játszották a főszerepet, akkor

semmi okunk sincs feltételezni, hogy az adatokkal nem igazolható korábbi állapotban egyéb, a nyelven kívüli tényezők is közrejátszhattak volna.

WACKERNAGEL (41—2) ezt az érvelést BRUGMANN-nal vitatkozva maga is felteszi, hogy aztán tagadó álláspontot foglaljon el. Szerinte a nyelvek kialakulásának korszakában az emberek gondolkodása primitívebb volt (prelogikus, LÉVY-BRÜHL terminológiáját használva), nyelvükre tehát nem voltak érvényesek a modern nyelvek törvényszerűségei. Azonban, mint már láttuk, a gondolkodás tartalma és formája (nyelv) nem azonos. A mai primitív nyelvek példája is azt mutatja, hogy a hangtörvények, analógia stb. ugyanolyan mértékben vesznek részt formálásában és továbbfejlesztésében, mint az évszázados irodalommal rendelkező európai nyelvekben, noha e primitív nyelveket beszélő népek gondolkodásában az értékmegkülönböztetés, vagy más „prelogikus“ elem ma is megtalálható.

Kétségtelen, hogy az egyes szavak genusváltozásának okai közt külső, jelentési analógiák is előfordulnak. Ilyen esetekben a megelevenítésnek és szexualizálásnak másodlagos úton bizonyos lehetősége áll elő.

Lásd erre vonatkozóan SEIDLER (117—20). A kaukázusi nyelvekben a szemantikai és morfológikus analógiák hatására és keveredésére vonatkozóan lásd DEŠERLJEV (73—8).

10. Láttuk az eddigiekben, hogy a genus a valóság dolgaival semmilyen hasonlóságot sem mutat, a logikai kategóriákkal nem áll valamiféle közvetlen rokonságban, nem szükségszerűen jön létre, és lehetőség van a kivésésére bármely nyelven belül. Más szóval a különben szoros összefüggéseket alkotó nyelvtani rendszer (tehát nem a létrejött nyelvi művet figyelembe véve), amelyben az összefüggések egymásrautaltsága ésszerű és szükségszerű, s amelyben a rendszert alkotó elemek száma, formája és elosztása a gazdaságosság szempontjából elég tökéletesnek minősíthető, egyetlen lehetőséget kap arra, hogy jól kiszabott kereteit meglazítva helyet adjon egy olyan összefüggésrendszernek, amelynek létjogosultsága a többihez képest vitatható, amely a gazdaságosság követelményeivel sehogysem egyezik, s ez a genus kategóriája. A különféle nyelvekben meglévő genus csak „homonima”, amelyet konvergens fejlődés útján teljesen különböző tényezők idéztek elő.

Mindezzel távolról sem állíthatjuk azt, hogy a genus megléte vagy hiánya valamely nyelv minőségét tekintve szerepet játszik, javít vagy ront rajta. Semmivel sem fejlettebbek azok a nyelvek, amelyek sohasem vezették be a genuskülönbséget, a nyelvtani nem kategóriáját ismerő nyelvekhez képest. Ellenkezőleg, azokkal szemben, akik a genus értékéről olyan szkeptikusan nyilatkoztak, rá kell mutatni, hogy ennek a kategóriának kialakulása után fontos szerepe lehet, és nem vitatható hátrányai mellett legalább annyi előnye is mutatkozik. Ez természetesen nemcsak a genusra, hanem a nyelv egyéb eszközeire is érvényes.

A genus funkciói általában nem egyformán fontosak, de nem is lényegtelenek. A szabad hangsúlyt egyes nyelvek jelentésmegkülönböztetésre használják fel, pl. az orosz. Ezekben a nyelvekben a hangsúlynak más hangtulajdonságokhoz (pl. az időtartamhoz) képest kiemelkedő szerepe van. A kötött hangsúlyú nyelvekben jelentésmegkülönböztetésre a hangsúlyt nem lehet igénybe venni. De a nyelv mégis felhasználja valamire, ha nem is olyan elsőrendű fontosságú funkcióra, mint a szabad hangsúlyú nyelvek teszik. A magyar nyelvben az elsőszótági kötött hangsúlynak határjelző funkciója

van, vagyis a szó illetve a mondatszakasz kezdetét jelzi (lásd LAZICZIUS 178).

Vizsgáljuk meg, van-e a nyelvtani nemnek is valamilyen mellékes funkciója. Nem is egy, hanem sokféle felhasználási lehetősége akad.

Elsőnek lehetne megemlíteni azt a lehetőséget, amelyről a kategória legelőször a szanszkrit és görög nyelvtani hagyományokban a nevét is kapta, s amelyről kezdetben keletkezését magyarázták, ti. hogy bár következtetlenül, mégis kifejezi a természetes nem különbségét: fr. *ouvrier* 'munkás' — *ouvrière* 'munkásnő'.

Másodiknak említhető az a tulajdonsága, hogy a szépirodalom megélevenítesére, szexualizálásra használja fel. Amikor például a „Песня о рябине” (Dal a berkenyeről) című orosz népdalban a *рябина* f. 'berkenye' a távoli *дуб* m. 'tölgyfa' után sóvárog, akkor a *рябина* szó nőneme és a *дуб* hímneme a költemény tartalmát és hangulatát egyaránt megszabja, és olyan stilisztikai eszközt nyújt, amelyre a genus kategóriáját nem ismerő nyelvek nem képesek. Ezek a nyelvek ugyanezt a gondolatot és hangulatot más eszközökkel, sokkal körülményesebben fejeznék ki.

Lásd PAUL (267), ROYEN (336—72), BUDAGOV (153—5) és a már említett SEIDLER példáit.

A genus harmadik felhasználási módja azokban a nyelvekben adódik, amelyek szórendje szabad, s az egyeztetés lehetővé teszi különösen szépirodalmi szövegekben a szókapcsolatok tagjainak széthúzását más mondatrészek közbeékelésével, pl.: *Lurida terribiles miscent aconita novercae* ... (Ovidius, *Metamorphoses* I, 147.)

A tulajdonképpeni funkciót nem a genus, hanem maga az egyeztetés tölti be, de sok esetben az összetartozó ragok elsősorban a genust fejezik ki, mint a fenti példánk esetében láthatjuk.

GRASSERIE (I, 251) ezt tartja a genus legfontosabb funkciójának.

Az előbbihez hasonló nyelvtani szerepe van a genuskülönbségnek akkor, amikor valamely mondatrész határozottabb jelentésére utal. Ebben az olasz mondatban: *l'ho visto* a tárgy csak férfi vagy hímnemű főnév lehet, míg a *l'ho vista* mondatban a participium nőneme nőt vagy nőnemű főnevet jelöl.

Szükségtelen e tanulmány keretében a genus védelmében felsorolni összes felhasználási lehetőségeit, de az említett néhány eset meggyőzően bizonyítja, milyen hasznos lehet ez a létrejövete tekintetében éppen nem szükségszerű kategória.

BUDENZ szellemesen foglalkozik a genus funkciójával, illetve annak hiányával és értékelésével. A nyelvtani nemet ismerő nyelveket „poétikusnak” nevezi az agenerikus nyelvekkel szemben, amelyeket „filozófikusnak” nevez. Szerinte a költői kifejezőmód eszközénél fontosabb a nemtől való elvontság, amely az agenerikus, tehát „filozófikus” nyelvek szavait jellemzi. BUDENZ bizonyos mértékű elfogultsága érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy nézetét az agenerikus (tehát a finnugor, köztük a magyar) nyelveket ért támadás viszontválaszál teszi.

II. A genus kialakulása és megjelenési formái körül még több probléma vár megoldásra. Ezek közé tartozik a nyelv morfológikus típusának a genuszal való összefüggése.

Ha a főbb nyelvtípusokat megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az elszigetelő nyelvek kivételével bármely típusban keletkezhetik genuskülönbség.

Ismerik e kategóriát a ragozó nyelvek (bantu, kaukázusi), megvan a hajlító típusban is (indogermán, szemito-hamita), sőt előfordul a poliszintetikus nyelvek körében (amerikai indián). Csupán a kínai és egyéb elszigetelő nyelvek közt ismeretlen, de még elképzelni sem lehetséges. A genus meglétéhez legalább két mondatrész alaktani eszközökkel kifejezett egyeztetése szükséges. Ha pedig ilyen kongruencia kifejlődik, akkor elszigetelő nyelvtípusról már nem beszélhetünk. A genus kialakulása tehát bizonyos alapfeltételhez van kötve, de ha az megvan, akkor sokfajta alaktani típus sajáttsága lehet.

E kérdés vizsgálata persze sokkal bonyolultabb, mint ahogyan itt vázlatosan megemlítettük, egyrészt azért, mert a nyelvtípusok közt nincsen merev határvonal, másrészt pedig sokkal finomabb tipizálás esetében talán más eredményre jutunk. Ha például SAPIR morfológikus osztályozását fogadjuk el kiindulópontnak (altípusok: simple pure relational, complex pure relational, simple mixed-relational, complex mixed-relational; a viszonyítás technikája: isolating, agglutinative, fusional, symbolic; az összetétel foka: analytic, synthetic, polysynthetic), a genus és az alaktani típus szorosabb kapcsolatára bukkanhatunk.

A nyelvtani nem és az alaktani rendszer viszonya azért alkotja fontos részletét a problémának, mert vannak kutatók, akik éppen itt akarják megtalálni a genus keletkezésének magyarázatát.

Ez elsősorban MEINHOF-ra vonatkozik, s ezért ki kell térnünk a kiváló afrikanista elméletére.

MEINHOF (58—70) újra felveti a bantu és szudáni nyelveknek egyrészt a szemito-hamita, másrészt az indogermán nyelvcsaláddal való rokonságának vagy legalábbis egymásrahatásának kérdését. A problémát e nyelvek morfológikus alkatának vizsgálatával igyekszik tisztázni. Átmenetet lát az elszigetelő szudáni ewe, a ragozó bantu, valamint más szudáni nyelvek, továbbá a hajlító szemito-hamita és indogermán alaktani rendszer és viszonyító eszközei közt. Úgy véli, hogy ezek az alaktani típusok nem alkotnak merev és egymástól jól elhatárolható formákat, hanem igen sok átmeneti kapocs van köztük az elszigetelő rendszertől a hajlítóig, s ez rokonságukra is utal. E tekintetben tehát, ha módszeresebben és fenntartással is (105), a szerző csak a SCHLEICHER és MAX MÜLLER féle elméletet eleveníti fel. Ennek cáfolatával e helyen nem foglalkozunk, hiszen a nyelvtudomány már amúgy is túlhaladt rajta, de a genera vonatkozó észrevételeire reagálnunk kell.

MEINHOF különbséget lát a bantu és egyes szudáni nyelvek névszói osztályai, valamint a szemito-hamita és indogermán genuskülönbség között. Szerinte a ragozó nyelvekre a névszói osztályok jellemzőek, a hajlító nyelvekben a genus az uralkodó. A szerző nem indokolja részletesen, miben látja e különbséget, gondolatmenetéből viszont az következtethető ki, hogy a sokneműséget állítja szembe a két- vagy háromneműséggel.

A továbbiakban MEINHOF azt állítja, hogy az elszigetelő nyelvekben, mint az ewe is mutatja, semmiféle genus- vagy osztálykülönbség nem létezhetik, a ragozó nyelvekben (bantu és egyes szudáni nyelvek) pedig olyan módon fejlődik ki önálló szavakból és képzőkből, ahogyan már korább leírtuk, a hajlító nyelvekben viszont a névszói osztályok összevonódnak, és kialakul a csak két vagy három nemből álló megkülönböztetés. MEINHOF azzal bizonyítja állítását, hogy átmeneti formákat mutat ki a névszói osztályokkal bíró nyelveken belül, ahol a sokosztályos különbség elmosódása tapasztalható. Például a szuaheli nyelvben az állatok neve mellett gyakran áll személyekre vonatkozó

névmás, holott azok egyébként az állatok osztályába tartoznak: *nime-my-ona nama* 'ich habe es (das Tier) gesehen'; a *nama* 'Tier' szóra a *-my-* személyekre vonatkozó névmás mutat; ha azonban a *nama* szót 'hús' jelentésben használják, akkor a névmási egyeztetés szabályos: *nime-i-ona*. Általában a személyeket jelző névmások kezdenek a többi fölé kerekedni, s ezzel néhány osztályt a személyeket jelentő osztály köré vonnak, míg velük szemben a tárgyak osztályai szorosabbra fonódva csoportosulnak. Ez utóbbi csoportba tartoznak a nőt, nőstényt jelentő szavak is. Itt lényegében a nagyobb és kisebb dolgok és tárgyak különbségéről van szó. Szerinte a hamita nyelvek közül némelyik világosabban utal erre a különbségre, mint pl. az általa ide számított masai: *ol-tuñani* m. 'Der Mann' — *enduñani* 'der kleine Mann' f.; ill. a nama nyelvben: *sam-i* 'die weibliche Brust' m., mert nagy — *sam-s* 'die männliche Brust' f., mert kicsi (58—70).

MEINHOF mindezekből a tényekből azt szüri le, hogy a szemito-hamita kétneműség és az indogermán háromneműség az eredeti sokosztályos rendszer maradványa, s a visszafejlődés a hajlító rendszerbe való átalakulás következménye volt. MEINHOF egyébként tetszetősen felépített gondolatmenete már kiindulását tekintve hibás, ezért későbbi következtetései sem lehetnek helytállóak. Nem vitatható, hogy némely sokosztályú rendszer bizonyos leépülést mutat, ahogyan talán a nama és egyes ausztráliai nyelvek háromnemű tagozódása esetleg szintén többsztályú eredetre megy vissza. Ez a fejlődés azonban nem szükségszerű útja valamennyi nyelv genusrendszerének. Egyébként is, amint WESTERMANN (12—6) bizonyítja, egyes szudáni nyelvekben a névszói osztálykülönbség éppen most van kialakulóban, ennél fogva a névszói osztályok vagy nemek kevesebb száma nem feltétlenül visszafejlődésre, hanem egyes esetekben éppen kifejlődésre engednek következtetni.

MEINHOF egy másik művében (Die Entstehung des grammatischen Geschlechts: Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, 27, amelyet sajnos csak recenziókból ismerek, s amely lényegében a természetes nem elméletének egy változata a személy—dolog, az élő—élettelen, a nagy—kicsi stb. ellentétekre építve, továbbá az alany s a tárgy megkülönböztetésére való utalással vegyítve), ugyancsak azt állítja, hogy az indogermán ragozási rendszer egy korábbi névszói osztálytagozódás maradványa.

Ami az indogermán nyelvcsaládot illeti, háromnál több „osztály” feltételezése üres fikció. Egyébként elméletileg semmi akadály a sincs annak, hogy egy hajlító nyelvtípusban háromnál több osztályú genuskülönbség alakuljon ki. A nemek száma csak mennyiségi és nem minőségi különbséget jelent. MEINHOF azon érve, hogy a hajlító nyelvekben előforduló genuskülönbség nem haladja meg a hármat, egyrészt azért nem bizonyító erejű, mert a hajlító típusú alapnyelvek száma csekély, tehát nem alkalmas általános következtetések levonására, másrészt pedig nem is teljesen igaz, mert például, amint láttuk, a dán és svéd nyelvben olyan irányban fejlődött tovább az eredeti genuskülönbség, hogy ott négy nem megkülönböztetéséről beszélhetünk.

Meg kell említenünk, hogy az indogermán genus kifejlődésének egészen kezdeti szakaszában, amikor a változó nemű szófajok kezdték követni a főnév végződését, tág értelemben sokosztályú rendszerről mégis beszélhetünk. Ekkor az osztályok különbsége a deklinációk tökülönbségével azonos. Ez azonban csak olyan átmeneti stádium lehetett, amelyet korábban inkább munkahipotézis gyanánt tételünk fel, hogy a három nem kiválásának útját szemléltetőbben mutassuk be. Nem lehetne ilyen átmeneti szakasz a bantu kikiristályosodott rendszeréhez hasonlítani már csak a sok egyeztetési bizonytalanság, továbbá

az accusativus és nominativus lényegében egyidejű és gyökeres változást okozó különbségének megléte miatt sem. Természetesen megtörténhetett volna az is, hogy a nőnemű szavak végződéseinek analógiája nem csoportosítja a változó nemű szófajok végződéseit három típusba, ebben az esetben a genre animé és inanimé megkülönböztetésével bonyolódva valóban kialakulhatott volna az indogermánban a sokosztályú rendszer hajlító volta ellenére is.

12. További kérdést jelent a genus kategóriájának kiterjedése a különféle nyelvek rendszerén belül. Mint már kifejtettük, a genus kategóriájának létrejöttéhez legalább két mondatrész egyeztetése szükséges, az egyező mondatrészek számának felső határa azonban nincs megszabva. Ebben a tekintetben igen sokféle változatot látunk az egyes nyelvekben. Vannak nyelvek, melyekben az egyeztetés csak két mondatrészre terjed ki (pl. jelző-jelzett szó), tehát a változó nemű szófajok száma is kevés. Más nyelvekben az egyeztetés a mondat csaknem valamennyi tagján végigvonul, tehát a legtöbb szófaj megoszlással rendelkezik. Az indogermán nyelvek kezdetben az előbbi csoporthoz tartoztak, a bantu nyelvek viszont a genusra leginkább érzékeny szintaxisukról nevezetesen (alany, állítmány, tárgy, jelző, határozó mind mutatja az osztályhoz tartozást).

A bantuhoz hasonlóan az osztály kategóriájával rendelkező egyes kaukázusi nyelvek ugyancsak a mondat szinte valamennyi tagján jelzik a genuskülönbséget.

DEŠERLIJEV (82) éppen ezen az alapon tartja az osztálytagozódást az indogermántól eltérő nyelvtani jelenségnek.

A genus kiterjedése a nyelv fejlődésével változik. Így az indogermán nyelvcsaládban a mutatónévmásból különvált névelő szintén megtartotta megoszlását a legtöbb helyen. A szláv ághoz tartozó felsősorb és részben a szlovén nyelvben az egyeztetés ereje még tovább hatolt: az igeragozásban a duális személyragjai közt analógiás úton megoszlást hozott létre (fszorb *chwalitaj* 'ti ketten (férfiak) dicsérték' — *chwalitej* 'ti ketten (nők) dicsérték').

A szemito-hamitában a mutatónévmási eredetű névelő nem fejlesztett ki megoszlást stb.

Ha a genus kiterjedésére vonatkozó adatokat összegyűjtjük, ezek sok értékes felvilágosítást nyújthatnak, s azok alapján további következtetésekre juthatunk. Ha például feltesszük, hogy az analógia ereje nagyjából minden nyelvben egyforma, legfeljebb a körülmények nem engedik egyformán érvényesülni őket, akkor arra kell következtetnünk, hogy az indogermánban a genus később keletkezett, mint ahogy az ige és a névszó szófaja egymástól különvált. Ellenkező esetben ugyanis az ige is ki kellett volna terjednie a megoszlásnak. Éppen a felsősorb és szlovén példa is mutatja, hogy az igei személyragoknak a névszók alkatától eltérő volta nem akadályozza meg a motio kialakulását. Erre mutat az is, hogy a szemito-hamita nyelvekben az ige szintén rendelkezik megoszlással. Az indogermán genus keletkezésére vonatkozó elméletek többségéből egyébként értelemszerűen is az következik, hogy a genus a nomen és a verbum kettéválása után keletkezett. Az analógia érvényesülésének eltéréseit figyelembevéve viszont az sincs kizárva, hogy a nomen és verbum kiválásával egyidejű lehetett a genus kialakulása, a megoszlás azonban már nem tudott eljutni a verbumig, mert az analógia ereje az ígét már nem érte el. A szudáni nyelvek adatai arra mutatnak, hogy a megoszlás elterjedése ezekben a nyelvekben fokozatos, lassú folyamat volt.

13. Összefoglalva az elmondottakat, az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. A nyelvtani nem kialakulásának problémája nem oldható meg e kategória lényegének más jelenségektől való elhatárolása nélkül. A genus szinkronikus szempontból olyan szintaktikai egyeztetések rendszere, amelyben az állandó genusú mondatrészsel a változó genusú mondatrészek többalakú paradigmásorának egyik tagja egyezik. Ezzel az alaki elkülönüléssel járó egyeztetés a kapcsolat szempontjából nem társul jelentéskülönbséggel.

2. A nyelvtani nem eredetét általános nyelvészeti szempontból nem lehet a világ minden nyelvcsaládjára érvényes okfejtéssel magyarázni. A nyelvek konkrét anyagán kell rendszeres vizsgálatokat folytatni, s az eredmény általában csak a szóban forgó nyelvcsaládra lesz érvényes.

3. A nyelvtani nem kialakulásának kulcskérdése minden nyelvben és nyelvcsaládban az egyeztetés kifejlődésében van. Az egyeztetés létrejöttének előfeltétele a viszonylag kisszámú főnévi végződéstípus kialakulása.

4. A természetes nem, az értékmegkülönböztetés és általában a nyelvet beszélő társadalom gondolkodása közvetlenül nem eredményezheti e kategória létrejöttét, mert a gondolat tartalmát nem lehet annak formájára, a nyelv rendszerére átvinni, grammatikalizálni.

5. A nyelvtani nem a nyelvrendszer három oldalán fellépő tényezők következtében keletkezhetik: morfológikus, szintaktikus és lexiko-szemantikus indítékok alapján. A folyamat mechanizmusa ugyanaz, mint a többi nyelvi jelenségé: a konzervatívizáló törekvésekkel szemben fellépő hangváltozások, analógiás erők és esetleges egyéb tényezők alakítják.

6. Az indogermán nyelvcsaládban a genus kialakulása szintaktikai és morfológikus indítékok következményének látszik. A ráhangzásszerű egyeztetés követte az accusativust és a nominativust megkülönböztető genre animé és genre inanimé alakelkülönülését, majd az *-a-* típusba tartozó főnevek végződéseinek analógiája létrehozta a megoszlás harmadik paradigmarendszerét.

7. Az afrikai és feltehetően az ausztráliai és kaukázusi nyelvekben a sokosztályú megoszlás szintén ráhangzásszerű egyeztetés következménye volt. Az analógiát az önálló főnevekből és névmásokból fejlődött névszói osztályragok szolgáltatták.

8. A nyelvtani nem keletkezése nem szükségszerű. Konkrét adatok híján helytelen volna feltenni egykori meglétét valamennyi agenerikus nyelvben.

9. A nyelvtani nem az elszigetelő nyelveket kivéve valamennyi nyelvtípusban kialakulhat.

10. A genus nem szükségszerű kialakulása után nem marad felhasználatlanul: többféle másodlagos, de nem jelentéktelen nyelvi funkciókat kaphat.

*

Nagy körvonalakban megpróbáltuk felvázolni a genus kategóriájának főbb problémáit általános nyelvészeti szempontból. Az itt felvetett gondolatok a maguk nyersségében alig jelentenek többet egy-egy ötletnél, amelyeket az egyes nyelvcsaládokban folytatott részletes vizsgálatoknak kell majd igazolni, vagy elvetni. Mindazonáltal a genus kialakulására vonatkozó elméletek kritikájával feltétlenül rámutattunk arra, hogy a genus kérdése az általános nyelvészet szempontjából csak részletvizsgálatok eredményeinek összevetésével oldható meg, a régi út nem járható. Nem elegendő megmaradni az indogermán

nyelvcsaládra vonatkozó eddigi elméleteknél sem. A magunk részéről legalább e megállapítások leszögezésével igyekeztünk valóban pozitívumot nyújtani a szerteágazó kérdéskomplexum megoldásához.*

FODOR ISTVÁN

Irodalom

- BALLY, CH.: Le langage et la vie. Genève—Lille 1952.
- BOPP, F.: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen. I. Berlin 1883.
- BRØNDAL, V.: Les parties du discours. Copenhague 1948.
- BRUGMANN, K.: Das Nominalgeschlecht in den indogermanischen Sprachen: Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft, IV. (1889).
- BRUGMANN, K.: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. II/2. Strassburg 1911.
- BRUGMANN, K.: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen II. Strassburg 1903.
- ВУВРИЧ = Бубрих, Д. В.: Историческая морфология финского языка. Москва—Ленинград 1955.
- BUDAGOV = Будагов, Р. А.: Очерки по языкознанию. Москва 1953.
- BUDENZ, J.: A grammatikai genus hiánya: NyK. XVI. (1881).
- CASSIRER, E.: Philosophie der symbolischen Formen. I. Die Sprache. Berlin (1923.)
- DEŠERLJEV = Дешериев, Ю. Д.: Специфика проявления абстрагирующей роли грамматических в системе грамматических классов: Доклады и сообщения Института Языкознания VII. Москва 1955.
- DREXEL, A.: Ursprung und Wesen der Sprache. II. Zürich 1952.
- FREI, H.: La grammaire des fautes. Paris 1929.
- GABELENTZ, G. von der: Die Sprachwissenschaft. Leipzig 1901.
- GRASSERIE, R. DE LA: De la catégorie du genre. Paris 1906.
- GRAY L. H.: On Indo-European Noun Declension, especially of -o- and -ā- Stems. Language VIII. (1932).
- GRIMM, J.: Deutsche Grammatik III. Göttingen 1831.
- GÜNTERT, H.: Grundfragen der Sprachwissenschaft. Leipzig 1925.
- HENNING, R.: Über die Entwicklung des grammatischen Geschlechts: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXXIII. (1895).
- HIRT, H.: Indogermanische Grammatik III. Heidelberg 1927.
- HJELMSLEV, L.: Principes de grammaire générale. København 1928.
- HJELMSLEV, L.: Animé et inanimé, personnel et impersonnel: Travaux de l'Institut de Linguistique I. Paris 1956.
- HOMBURGER, L.: Le genre et les classes nominales des langues négro-africaines: Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes. Copenhague 1938.
- HOMBURGER, L.: De l'origine des classes nominales dans les langues négro-africaines: Lingua V/2 (1948).
- JESPERSEN, O.: Language, its Nature, Development, Origin. London—New York 1923.
- KLEMM, A.: Magyar történeti mondattan. Budapest 1940.
- LAZICZUS, Gy.: Fonétika. Budapest 1944.
- LOHMANN, J.: Genus und Sexus, eine morphologische Studie zum Ursprung der indogermanischen nominalen Genusunterscheidung: Ergänzungshefte 10. für Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Göttingen 1932.
- MARTINET, A.: Linguistique structurale et grammaire comparée: Travaux de l'Institut de Linguistique I. Paris 1956.
- MARTINET, A.: Le genre féminin en indo-européen: examen fonctionnel du problème: Bulletin de la Société de Linguistique de Paris LII/1 (1957).
- MEILLET, A.: Le genre grammatical et l'élimination de la flexion; La catégorie du genre et les conceptions indo-européennes; Le genre féminin dans les langues indo-européennes; mindhárom tanulmány a Linguistique historique et linguistique générale I. Paris 1926., II. uo. 1936. c. munkában.

* E tanulmány megjelent angol nyelven a Lingua VIII/1—2 (1959) számában.

- MEILLET, A.: Essai de chronologie des langues indo-européennes: Bulletin de la Société de Linguistique de Paris XXXII/1 (1931).
- MEILLET, A.—COHEN, M.: Les langues du monde. Paris 1952.
- MEINHOF, C.: Die Entstehung flektierender Sprachen. Berlin 1936.
- MÜLLER, F.: Grundriss der Sprachwissenschaft. I/1. Einleitung in die Sprachwissenschaft. Wien 1876.
- MÜLLER, G. H.: Das Genus der Indogermanen und seine ursprüngliche Bedeutung: Indogermanische Forschungen VIII (1898).
- OTTO, E.: Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. Bielefeld—Leipzig 1919.
- OTTO, E.: Stand und Aufgabe der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin 1954.
- PAUL, H.: Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle 1909.
- PÄTSCH, G.: Grundfragen der Sprachtheorie. Halle (Saale) 1955.
- RAVILA, P.: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen: FUF. XXVII (1941).
- ROCHER, K.: Gramatický rod a vývoj českých deklinaací jmenných. Praha 1934.
- ROYEN, G. VAN: Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde. Historisch-kritische Studie mit besonderer Berücksichtigung des indogermanischen. Mödling—Wien 1929.
- САНЖЕЕВ = Санжеев, Г. Д.: Следы грамматического рода в монгольских языках: Вопросы языкознания 1955/5.
- SAPIR, E.: Language. An Introduction to the Study of Speech. New York 1921.
- SEIDLER, H.: Allgemeine Stilistik. Göttingen 1953.
- SCHMIDT, J.: Die Pluralbildung der indogermanischen Neutra. Weimar 1889.
- SCHMIDT, W.: Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde. Heidelberg 1926.
- SKALIČKA, V.: Vývoj české deklinace. Praha 1941.
- SOBOLEVSKIJ = Соболевский, А. И.: Лекции по истории русского языка. Москва 1903.
- SPECHT, F.: Zur Bildung der adjektivischen u-Stämme: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung LXV. (1938).
- SPECHT, F.: Der Ursprung der indogermanischen Deklination. Göttingen 1944.
- STANG, CHR. S.: Zum indoeuropäischen Adjektivum: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XVII. (1954).
- STEINTHAL, H.: Gesammelte kleine Schriften. I. Sprachwissenschaftliche Abhandlungen und Recensionen. Berlin 1880.
- TAPPOLET, E.: Die Genusschwachheit und ihre Folgen im Französischen: Vox Romanica I. (1936).
- VAILLANT, A.: L'ergatif indo-européen: Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. XXXVII. (1936).
- VELTEN, H. V.: Sur l'évolution du genre des cas et des parties du discours: Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. XXXIII. (1932).
- VENDRYES, J.: Le langage. Paris 1950.
- WACKERNAGEL, J.: Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch II. Basel 1926.
- WESTERMANN, D.: Pluralbildung und Nominalklassen in einigen afrikanischen Sprachen (Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaft). Berlin 1947.
- WUNDT, W.: Völkerpsychologie I/2. Die Sprache. Leipzig 1900.

